

The background of the cover is a faded, historical map of Ukraine. It features a winding river, likely the Dniester, and various geographical labels in Latin script such as "SEVER", "ENES VEL", "Staradub", and "Czerigo". The map is rendered in a light, golden-brown tone, giving it an antique appearance. A dark horizontal line runs across the middle of the cover, separating the title from the map.

Сіверянський літопис

2007
№5

З М І С Т

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Старовойтенко І. Чикаленко Є. та І Шраг на спільній ниві громадського життя України 3
У ГЛИБ ВІКІВ

Половець В. Половці і «Слово о полку Ігоревім» 9
Пиріг П. Становище народних мас і визвольна боротьба на Чернігівщині в першій половині XVII століття 14

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

о. Мицик Ю. З документів до історії Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві XVII - XVIII ст. 28

ІСТОРИЧНІ ВЕРСІЇ

Ситий І. Сіверський слід походження роду Мазеп 44
Чернецький Є. Герб гетьмана Івана Мазепи: його зображення та походження 53

Павленко С. Родовід гетьмана І. Мазепи 57

РОЗВІДКИ

Мешун Л. Роль української земської статистики у проведенні статистичних з'їздів і нарад у другій половині XIX – на початку XX ст. 71

Діброва С. Остання праця „Нестора української етнографії“: Я.П.Новицький про історичну Хортицю 74

Стрижак Є. Проблеми кадрового забезпечення середньої та вищої школи УРСР у 20-і – 30-і рр. XX ст.: історіографія проблеми ... 81

Чубіна Т. Фелікс Потоцький: штрихи до портрета 88

Шевченко В. Обезземелення селянства в ході скасування кріпосного права у 1861 році: міфи та реалії 95

Дудко В. Із коментаря до листів Анатолія Свидницького 102

Рахно О. Голова Чернігівської губернської земської управи В.М.Хижняков: віхи життя та громадської діяльності 110

ЮВІЛЕЇ

Брик О. Місія майстра (Михасю Ткачу – 70) 116
Морозова А. «Красоту Боровиковский спас» (до 250-річчя з дня народження) 118

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Хоменко І. Аудіовізуальна інтерпретація прози Михайла Коцюбинського і Сітіро Фукадзави: діалог культур 122

ФІЛОСОФСЬКА СКАРБНИЦЯ

Чорний О. Специфіка розгляду онтологічних проблем в історії української філософії та їх сучасне тлумачення 128

Гончарова І. Міф і логос 136

Кушерець Т. Реконструкція поняття «суспільство» та новий образ суб'єкта історії 144

Довбня В. Еллінська і католицька філософія як джерела філософсько-освітніх поглядів Г. Г. Ващенко 150

Чорна Л. Філософія української освіти як синтез науки і релігії .. 163

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Демченко Т. М. Грушевський і НТШ: нове поповнення грушевськіяни .. 171
Ткач М. Світло душі української 175

Дзюба С. Мариніна і Донцова відпочивають... 179

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Царенко А. Міжвузівський культурологічний семінар пам'яті С.О. Явоненка 181

ЕКОНОМІКА

Кохась О. Передумови появи ефективної моделі регулювання економіки в Україні 184

Ямполоць П. Роздрібні ціни приватного ринку України в роки непу .. 187

Каракай Ю. Особливості інвестування інноваційної діяльності... 193

Товстиженко О., Міхеєнко Т. Зміст і закономірності економічного зростання при інтенсифікації виробництва 199

Бриль К. Основні напрями розвитку туристичної галузі в Поліському регіоні 201

Боднарчук В. Стан оптового ринку електричної енергії України та перспективи планування стратегічного розвитку евергогенуючих підприємств 205

Головний редактор
С. О. Павленко

Заст. головного редактора
О. Б. Коваленко

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

З історії -
М. К. Бойко,
О. Д. Бойко,
Г. В. Боряк,
В. О. Горбик,
В. О. Дятлов,
О. Б. Коваленко,
В. П. Коваленко,
В. В. Кривошея,
С. А. Леп'яко,
Ю. А. Мицик,
О. П. Моця,
Д. М. Никоненко,
А. М. Остришко,
С. О. Павленко,
В. М. Половець,
Л. Е. Раковський,
К. М. Ячменікін

З філософії -
Т. В. Андрійчук,
І. В. Бичко,
Г. В. Волинко,
В. А. Личковаха,
О. О. Чорний,
О. О. Явоненко

З філології -
Н. М. Ареат,
О. Г. Астаф'єва,
О. Г. Ковальчук,
П. П. Кононенко,
Г. В. Самоїленко,
О. Г. Самоїленко

З економіки -
М. П. Бутко,
В. В. Бондар,
Л. Й. Братчук,
Л. Л. Кістерський,
С. В. Козаченко,
В. Я. Нусінов,
М. О. Риндач,
С. М. Шкарлет,
С. О. Юшин

РЕДАКЦІЙНА РАДА

О. П. Васюта,
П. В. Грищенко,
В. В. Мельничук,
С. М. Мойсієнко,
О. П. Реєнт,
С. П. Реп'ях,
Ю. О. Соболю,
П. С. Сєхань,
П. Т. Тронько,
В. Ф. Чепурний,
В. М. Шевченко.

Редактор випуску

О. В. Ткаченко

Видавець - Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, Чернігівський інститут інформації, бізнесу і права МНТУ, Ніжинський державний університет ім. М. В. Гоголя

“СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС”

Всеукраїнський науковий журнал

Постановою Вищої атестаційної комісії України (див. також додаток до постанови президії ВАК України від 8 вересня 1999 р. № 01-05/9) журнал “Сіверянський літопис” включено у перелік наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з історії, філософії, філології, економіки (“Бюлетень ВАК України”, 1997, № 2; “Бюлетень ВАК України”, 1998, №4; “Освіта України”, 7 липня 1999, № 27).

Засновник - Чернігівське обласне об'єднання “Просвіта”

Видавці - Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, Чернігівський інститут інформації, бізнесу і права МНТУ, Ніжинський державний педагогічний університет ім. М. В. Гоголя.

Журнал видається за наукового сприяння Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 1025 від 26 жовтня 1994 р., видане Міністерством інформації України

Індекс 74325

Адреса редакції: 14000, м. Чернігів, вул. Воровського, 10

Телефон для довідок 95-74-18

● **Ніжинське відділення редакції журналу**
(тел. 04631-2-23-53)

● **Нью-Йоркське відділення редакції журналу**
(зав. Курас Григорій Михайлович,
USA, New-York-11230, Brooklyn, Ocean Avy 1854, apt 8b)

Базові освітні, наукові, культурологічні установи, де зберігаються комплекти журналу “Сіверянський літопис”:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Національна парламентська бібліотека України

Державна науково-технічна бібліотека України

Львівська державна наукова бібліотека ім. В. Стефаника

Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

Книжкова палата України

Журнал надсилається також до інших бібліотек, наукових, освітніх та культурологічних закладів України, США, Канади, Англії.

В Україні питаннями дослідження кустарної і ремісницької промисловості займалися В.Є.Варзар, О.О.Русов, П.П.Червінський, Ф.А.Шербина та ін. При проведенні аналізу вони відчули проблему нестачі в урядовій статистиці класифікації промисловості на кустарну, ремісницьку і фабричну. Тому змушені були вводити класифікацію самі, беручи за основу характер діяльності, форми продажу товарів і розміри виробництва. В.Варзар виступив на XI з'їзді природознавців і лікарів з доповіддю "Статистика фабрично-заводської промисловості", в котрій одним з перших розробив і втілює на практиці програму аналізу промисловості, якої не було в урядовій і відомчій статистиках. У ній поєднувалися питання виробництва, обміну і розподілу з соціальними характеристиками. В.Є.Варзар, спираючись на дослідження промисловості Чернігівським земським статистичним бюро, вперше в історії статистики визначив підприємство як економічну одиницю і провів класифікацію підприємств, поділяючи їх на прості, складні та комбіновані.

Отже, статистичні з'їзди і наради сприяли формуванню і розвитку різних напрямів статистики, дозволяли представникам земських статистичних відділень обмінюватись досвідом і знайомитися з дослідженнями теоретичної статистики. За кількістю і глибиною виступів українські земські статистики були одними з перших.

Джерела та література:

1. Сазонов Г.П. Обзор деятельности земств по сельскому хозяйству. 1865-1895. – СПб.: Изд-во Майкова, 1896.
2. Велецкий С.Н. Земская статистика в 2-х тт. - М., 1899-1900.
3. Веселовский Б.Б. История земств за 40 лет.- СПб, Сенатская типография, 1909-1911.
4. Сваницкий Н.А. Земские подворные переписи (обзор методологии).- М.: Госстатиздат, 1961. – 355 с.
5. Труды подсекции статистики IX съезда русских естествоиспытателей и врачей 1894 г. – Чернигов: Изд.ред. «Земского сборника Черниговской губернии», 1894.- 518 с.
6. Труды подсекции статистики X съезда русских естествоиспытателей и врачей в г. Киеве 21-30 августа 1898 г. – Чернигов: Изд.ред. «Земского сборника Черниговской губернии», 1898.- 611 с.
7. Труды подсекции статистики XI съезда русских естествоиспытателей и врачей в г. С.-Петербурге 20-30 декабря 1901 г. – СПб, Изд. Вольного Экономического общества, 1902.- 642 с.
8. Труды подсекции статистики XII съезда русских естествоиспытателей и врачей в г. Москве 29.12.1909 – 5.01.1910. – Чернигов: Тип.губ. земства, 1912.- 724 с.

1. Кауфман А.А. Земские подворные переписи и статистическая методология // Труды подсекции статистики XII съезда русских естествоиспытателей и врачей в г.Москве 29.12.1909-5.01.1910 гг.- Чернигов: Тип.губ. земства, 1912.-С. 196-197.

2. Арнольд В.Ф. Опыт применения элементарных начал аналитической геометрии к исследованию статистических зависимостей // Труды подсекции статистики XI съезда русских естествоиспытателей и врачей.- СПб: Изд-во Вольного экономического общества, 1902.- С. 2.

Сергій Діброва

ОСТАННЯ ПРАЦЯ «НЕСТОРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ»: Я.П.НОВИЦЬКИЙ ПРО ІСТОРИЧНУ ХОРТИЦЮ

Одним із напрямків сучасних досліджень історіографії історії України стали праці з біографістики. Причому, як правило, основну увагу дослідники приділяють „фігурам першої величини”, авторитетним вченим, що залишили по собі не тільки численні праці, а й часто є засновниками окремих наукових напрямків або наукових шкіл. У той же час з поля зору дослідників часто випадають, так би мовити, вчені

„другого плану”, особливо ті, хто все своє життя провели не у столичних кабінетах, а у „глибинці”. Нерідко у цих провінційних центрах не було не лише університетів, а й вищих шкіл взагалі.

У той же час процес українського національного відродження, культурного піднесення 20-х років, посилення цікавості широких верств населення до проблем етнічної та історичної ідентифікації, „свого коріння” значною мірою забезпечувався саме цими ентузіастами. Вони значно яскравіше та виразніше могли презентувати історію свого краю, своєї місцини, ніж „столичні професори”. Саме їх зусиллями створювалися перші місцеві музеї та архіви, проводилися розкопки та етнографічні експедиції, що дали величезний фактичний матеріал для досліджень всього спектра гуманітарного українознавства. Працюючи разом з аматорами-краєзнавцями, вони створили ту унікальну фактографічну базу, без якої не може існувати сучасна наука. Звернення до особистостей інтелектуалів „позанаукової провінції” (тобто поза провінційними науковими центрами) становить особливий інтерес у контексті вивчення інтелектуальної історії України і не втрачає актуальності і сьогодні. Для історії ж України загалом дуже важливим є з’ясування рівня та методів її вивчення „дослідниками-провінціалами” з різних історичних регіонів України. Серед таких регіонів особливе місце займає територія колишніх Запорозьких Вольностей, колишніх січей, де ще у ХІХ ст. проживали прямі нащадки запорозьких козаків.

Звичайно, саме в цьому напрямі найпопулярнішими й нині залишаються студії життя й діяльності Д.І.Яворницького, котрому присвячено чимало спеціальних досліджень та публікацій. Проте його попередником, сучасником і побратимом на ниві вивчення запорозьких старожитностей був дослідник з м. Олександрівська (нині Запоріжжя) Яків Павлович Новицький (1847 – 1925). Новицький значно раніше за Яворницького розпочав і усе життя продовжував два важливі наукові проекти: „усна історія” (збирання й публікація пам’яток фольклору) та „історії речей” запорожців (археологічні розкопки і збирання старожитностей від населення). Ці обидва наукові проекти Новицького мали досить вагомий результат і збагатили історію України й, зокрема, вивчення її „козацької доби”, унікальними історичними джерелами. Утім, на відміну від Д.І.Яворницького, Я.П.Новицький не мав вищої освіти і загалом професійної історичної підготовки, він не мав можливості працювати у великих архівосховищах. Новицький опирався головним чином на місцеву людність як носіїв старожитніх козацьких традицій. Фактично він репрезентував „живе Запорожжя” через його історичну пам’ять та речовий світ.

Я.П. Новицький належить до грона істориків-краєзнавців, які працювали водночас у кількох сферах гуманітаристики – історії, археології, археографії, етнографії, статистики, фольклористики, етнографії. Всі ці сфери гуманітаристики в творчості Новицького „функціонували” на краєзнавчому рівні. Новицький не бачив потреби виокремлення різних напрямів історичної науки, вважаючи, що різність форм та видів джерел і специфіка їх вивчення – лише інструмент дослідника, але „реалії життя” запорожців складала комплекс, а отже, все (і архіви, і археологічні дослідження, і фольклор, і колекційні речі, і природні умови та історична географія) лише по-різному відображають цілісний історичний процес, що потребує комплексного розкриття.

Виводячи свій родовід від охочекомонного полковника Іллі Новицького та його нащадків, вчений понад півстоліття займався комплексним вивченням історії Запорожжя та Катеринославщини, запорозькими старожитностями загалом та їх матеріальними, етнографічно-фольклорними і природничими (флора і фауна) артефактами. Багато десятиліть він тотально досліджував Великий Луг, Хортицю, руїни майже всіх Запорозьких Січей (окрім Кам’янської та Олешківської), всі пороги, історичні балки і зимівники – місця, де мешкали і діяли козаки. Новицький опублікував понад 40 праць та збірників історичного фольклору і писемних документів. Унікальність його творчого методу полягала в опрацюванні таких видів

джерел місцевого походження, які були недоступними іншим дослідникам і саме через його публікації вони увійшли у середовище наукового аналізу. З іншого боку, - це метод тотального вивчення усього, що пов'язане з козацькою історією Запорозжя, починаючи від землі, загалом природи та ландшафтів, розташування поселень, екологічної системи та природних ресурсів і закінчуючи археологічними розкопками, місцевими архівними розшуками, записами спогадів, переказів, історичних пісень, висловів і термінів від старожилів. Завдяки цьому, праці Новицького наповнені „живим” матеріалом, зібраним на руїнах козацького Запорозжя, який досить органічно доповнює академічні на описові роботи А.О.Скальковського, Д.І.Яворницького, М.С. Грушевського та інших сучасних Новицькому дослідників запорозьких старожитностей (І.І.Манжури, Г.А.Залюбовського).

Попри все сказане за Я.П.Новицьким твердо закріпився „ореол” виключно етнографа, який збирав фольклорні та речові пам'ятки, що використовувалися в подальшому лише етнографами. Саме етнографом, перш за все його вважав М.С. Грушевський. У переліку померлих діячів української науки за 1918-1925 рр. він назвав його „Нестором української етнографії”, вказавши, що саме „з приводу п'ятдесятиліття його діяльності на сім полі (він був) вибраний членом-кореспондентом УАН”¹. Як бачимо, найбільший історик в Україні визначав Я.П.Новицького перш за все як етнографа. Причина цього – переважаюча популярність фольклористичних збірників, виданих Новицьким, матеріалами яких користувався і сам М.С. Грушевський. Несхильність Новицького до синтетизму, відсутність в його науковій спадщині значних аналітичних студій не давали змоги розгледіти в ньому дослідника комплексного напрямку, для якого важливою була і етнографія, й історія, і археологія, й історична географія, і флора та фауна, і метеоумови – тобто, все, що супроводжувало існування населення в історичному Запорозжі. З іншого боку, формальна належність Я.П.Новицького до Етнографічно-фольклористичної комісії ВУАН також слугувала певною орієнтацією визначення його наукових пріоритетів.

Тим не менше, саме в редакції часопису „Україна” лежав рукопис останньої узагальнюючої праці Новицького про Хортицю, з яким був знайомий М.С. Грушевський. Цей рукопис досить артикульовано вказував на комплексний напрям студій автора.

Саме цій останній, комплексно замисленій праці Я.П.Новицького і присвячена наша стаття. Дослідження вченого про історичну Хортицю було не просто останнім, водночас воно було першою студією автора радянської доби.

Революційні події 1917-1920 рр. загалом не призупинили творчої діяльності Новицького, хоча й зменшили її темпи через потребу вишукувати найрізноманітніші форми заробітків для прожиття, а також значні зусилля по організаційній діяльності щодо створення Запорізького краєзнавчого музею та архіву. Саме про це (витрата часу на різні справи й унеможливлення через це творчої праці) з жалем писав Новицький М.М.Ткаченку у листопаді 1924 р.²

На початку він продовжував „жити” (як у переносному, так і в прямому сенсі слова) старими інтересами та виданнями. У червні 1917 р. Новицький написав керівнику „Української книгарні” в Києві, щоб той надіслав йому непродані книги, оскільки на них є значний попит на місці. Учений засвідчував, що не лише установи, школи та бібліотеки краю, але й людиність активно цікавиться і готова купувати книги з історії, етнографії та театру місцевого краю.³ Справді, Новицькому просто посипалися замовлення на його попередні видання. Наприклад, директор Першої української гімназії у Катеринославі Я.Якуша 12 вересня 1918 р. просив надіслати повний комплект усіх видань Новицького за відповідну платню⁴. У багатьох випадках учений дарував свої старі видання, зокрема у квітні 1924 р. він передав усі свої основні праці Запорізькій механіко-технічній профшколі, з учнями якої він провадив археологічні розкопки⁵.

Піднесення загального інтересу людей до самоідентифікації, історії свого краю спонукало Новицького до подальшого проведення досліджень. Він проводив екскурсії для учнів та робітників, і в ряді випадків екскурсанти під керівництвом Якова Павловича здійснювали археологічні розкопки.

Другою формою пошуку нових матеріалів стало продовження збирання усної інформації від старожилів. У архіві дослідника збереглися отримані ним листи-довідки із записами на його прохання спогадів. Наприклад, 22 лютого 1917 р. Петро Копа записав для Новицького спогади старожилів про заснування восьми колоній та вирубки для їх розташування лісу в плавнях (вирубки проводилися щорічно до 1886 р., коли всі плавні викупило Острів-Хортицьке сільське товариство; старий дубовий ліс у балках продавався у 1876-1877 рр. та 1900-1901 рр.). Все це було важливим для Новицького, оскільки вказувало, що історична флора знищувалася фактично ще на рубежі XIX та XX століття. Копа повідомив також інформацію про завідувача лісу меноніта Іоана Петерса (1796-1871), який був членом ради по охороні та розвитку лісу. Новицький шукав ведений Петерсом календар із записами про його діяльність та стан лісу, але Копі не вдалося його віднайти⁶. Всі ці матеріали Якову Павловичу були потрібні для написання нової узагальнюючої роботи про острів Хортицю – його історію та природу.

Перша стаття „Остров Хортица на Днепре” авторства Я.П.Новицького з’явилася друком ще 1876 р.⁷. Пізніше (1883 р.) він писав Яворницькому: „Проба пера была неудачная, и я теперь бы не подписался бы под статьей, но все же найдете в ней вещи небезинтересные для избранной Вами темы”. Саме в 1883 р. Яворницький мав намір провести розкопки на Хортиці і про це написати, тому Яків Павлович навіть уточнював для нього план Хортиці на місцевості⁸. Праця Яворницького з точно такою ж назвою, як у Новицького, вийшла друком 1886 р.⁹. Отримавши її (окреме видання брошурию), Новицький прямо в тексті зробив свої зауваження, поправки та доповнення, передавши цей „пописаний” примірник автору¹⁰.

У архіві дослідника збереглися численні рукописні замітки й матеріали до теми „Остров Хортица” з короткими хронологічними відомостями про Хортицю, записами згадок острова в джерелах з давнини до XIX ст., переказів про Хортицю, біографій кошових отаманів та гетьманів, котрі бували на острові (до Івана Сірка включно). Новицький зібрав також матеріали про ґрунти, флору та фауну, метеорологічні умови острова. Окрему увагу він присвятив проблемі острівного лісу та його вирубування. Звісно, тут містяться також виписки з різних джерел та праць про виникнення козацтва, Чортомлицьку та Микитинську Січі. В цій добірці є також шість карт, виконані чорнилом та олівцем, та сім фотографій (одна з них містить археологічні знахідки: пряжки, хрести, гудзики)¹¹. Всі ці матеріали Новицький цілком використав у своїй останній найбільшій праці, яку можна визначити так: „Все про Хортицю”.

Дослідження Я.П.Новицького з автентичною назвою „Остров Хортица на Днепре, его природа, история и древности” містить дату 1917 р., хоча рукопис дотрацювавася і пізніше. Ця праця, як і більшість видань Новицького, має популярний характер і розрахована перш за все на поціновувачів запорозьких старожитностей. Проте особливу наукову вагу має вміщене в ній неймовірно важливе джерело – щоденник археологічних розкопок автора на Хортиці у 1904-1908 рр. – це єдиний щоденник, що зберігся від багаторічних археологічних досліджень Новицького.

Перш ніж аналізувати текст праці, з’ясуємо історію самого рукопису. В.І.Ульяновському свого часу вдалося встановити, що за рік до смерті Новицького, після його обрання членом-кореспондентом ВУАН, була здійснена спроба видати цю останню працю вченого у Києві¹². У жовтні 1924 р. М.С. Грушевський написав Якову Павловичу привітного листа з повідомленням про його обрання до Академії. Водночас Грушевський доручив М.М.Ткаченку, якого Новицький вже знав, обговорити з Яковом Павловичем можливість створення в Запоріжжі краєзнавчого гуртка та подати до друку в Академію котрусь із своїх нових праць.

Учений відразу запропонував цілком готову до друку книгу „Острів Хортиця на Дніпре...”. 23 жовтня 1924 р. він писав Ткаченку: „На ціх днях вишло Хортицю в рукописі. Написана вона по російськи правописом 1917 року. Як признано буде Академією держатися нового правопису, то я протів цього нічого не маю”. При цьому Новицький просив друкувати працю шрифтом, котрий застосовується в „Записках історико-філологічного відділу”, щоб не втомлювалися очі. Яків Павлович з досвіду 77-літньої людини вказував: „А знаєте, як важливіше зберегти очі з молоду до старості! Тільки ми об цьому менш всего думаємо”. Посилаючи текст, Новицький обіцяв пізніше переслати докладну карту острова Хортиці, власні фотографії урочищ, скель, порогів, археологічних знахідок і свою власну фотографію в молодому віці, коли його дослідження Хортиці лише розпочиналися¹³.

Рукопис Новицького був прорецензований, і автор отримав зауваження для доопрацювання тексту. Звісно, він вже був не в силах щось активно переробляти та вводити елементи авторського аналітизму, „академізувати” рукопис. Яків Павлович пішов іншим шляхом. Він в окремому листі до М.М.Ткаченка пропонував „косметичні” зміни: викреслити спірне місце про тлумачення походження назви Хортиця; у складному і до кінця не з’ясованому питанні про початки Січі та її першозасновника пропонував зробити посилання на Д.І.Яворницького і вказував, що у працях М.С.Грушевського та інших істориків не бачить суттєвих доказів версій щодо цього питання, а тому залишається єдиний авторитет – Яворницький. При цьому Новицький повідомляв, що мапу та фотографії він надіслав на ім’я М.С. Грушевського. Звісно, літнього вченого найбільше турбувало питання: „Чи буде надрукована і як швидко. Хотілося б мені, поки ще живий, бачити її в друці”. Водночас Новицький пропонував історичній секції ВУАН рукопис свого збірника історичних пісень для друку окремою книгою, а Етнографічній комісії – збірник побутових пісень¹⁴.

За спеціальним проханням М.С.Грушевського Новицький переслав йому також свій короткий життєпис, котрий і опублікували в часописі „Україна”¹⁵.

У період цього листування з діячами Академії та новими очікуваннями на появу наукових видань відбулася трагедія місцевого масштабу: був закритий Запорозький архів, створений Новицьким, а він сам звільнений з посади завідувача та залишений без роботи. У листі до М.М.Ткаченка учений з гіркотою писав: „Поділюся з Вами своїм горем: посада завідуючого архівом ліквідована, цілий архів з 1798 р. приречений на знищення миттю, я залишився без місця, без засобів до існування взагалі. Поки що тимчасово прилаштувався в одній школі...в якості діловода за 2 крб. у місяць, але ця служба для мене зтяжка, місячне утримання у 2 крб. не забезпечує...”¹⁶.

Тим часом в Академії вирішили перекласти роботу Новицького про Хортицю українською мовою. І хоча переклад був здійснений, по смерті автора про цю його працю цілком забули.

У Державному архіві Запорізької області збереглися неповні другий та третій невиправлені примірники машинопису праці¹⁷. Саме за цим варіантом історична частина рукопису (без опису флори і фауни) вперше була опублікована В.І.Ульяновським у 1990 р.¹⁸. Згодом дослідник віднайшов повний виправлений та доопрацьований варіант праці, надісланий Новицьким М.С. Грушевському. Оригінал виправленого машинопису, карта Хортиці та фотографії потрапили до архіву редакційного Грушевським журналу „Україна”¹⁹. Цей текст, але в українському перекладі (ймовірно, М.М.Ткаченка) і був знову надрукований у спеціальному збірнику 1993 р.²⁰.

Зазначимо, що редактор 1924-1925 рр. дещо виправив авторський текст: він був літературно відредагований за тогочасним правописом та стилем, поправлений, скорочені повтори, зайві фрази тощо. А 1997 р. російськомовний варіант праці Новицького вийшов друком у Запоріжжі²¹. Проте це видання має ряд суттєвих вад, не відповідає сучасним правилам археографії щодо публікації наукових праць

дослідників минулого. Сказане призвело до того, що в нашому дослідженні доводиться постійно звіряти опублікований текст з оригіналом особливо при цитуванні відповідних місць.

Книга про Хортицю за змістом синтетична. Вона включає природничо-географічний опис острова, передаючи всі відомі Новицькому народні легенди й оповідання про кожен поріг, виступ, скелю тощо. Затим автор переходить до історії заселення та основних періодів існування людності на острові, цитуючи відповідні історичні джерела, знову повертається до опису природних ресурсів Хортиці, оперуючи спогадами та документами колоністів-менонітів. Гіпотези про походження назви Хортиці та перебування там першої Січі ніби продовжують жалі Новицького щодо втрати старовинних лісів та інших природних об'єктів, а також рідкісних звірів і птахів: козацтво і Січ також назавжди відійшли в історію.

Після цього автор подає детальну інформацію про свої розкопки на Хортиці в хронологічній та топографічній послідовності (без загальної картини та узагальнень). „Врачаясь между стариками, - писав Я.Новицький, - часто приходилось слышать о находках в Днепре, о том, что остров Хортица обилует древностями. Здесь, твердили, - чуть не каждая попадающаяся на пути яма или впадина содержит в себе оружие или обломки, куски свинца, иногда бомбы и проч...”²² Новицький просто вмістив у текст повний щоденник своїх розкопок на Хортиці 1904-1908 рр. У означені роки дослідник планомірно розкопує хортицькі кургани-могильники. Він розкопав шість могильників з 11 курганами та трьома могильними ямами. Всі розкопані кургани описані послідовно у хронологічній послідовності їх розкопування.

Особливу увагу Новицький звертав на подвійні поховання: більш ранні та пізніше. При цьому більш ранні поховання (за Новицьким – „отдаленнейшей эпохи”), як правило, були досить древні, з вохряною фарбою, якою фарбувалися кістки, складені в окреме заглиблення. Цікавим виявився розкоп кургану № 4 (12-13 вересня 1904 р.), де була виявлена кам'яна плита, що затуляла вхід до катакомби. Тут було віднайдено 84 бронзові стріли „прекрасной отделки и сохранности”, які Новицький визначив як скіфські; вони перебували у колчані, що зітлів²³.

Пізніші поховання містили залишки, одягнуті в шинелі та військові мундири з мідними гудзиками та мідними натільними хрестиками. Висновок дослідника був такий: „Судя по зимнему обмундированию покойников, скученности их и беспорядочности положения в одной яме, по найденным монетам, можно придти к несомненному заключению, что кладбище это относится ко времени крымских походов графа Миниха (1735-1740 гг.) и что воины эти пали жертвой чумы, занесенной из Молдавии и Валахии в 1737 и 1739 годах и, как свидетельствует Манштейн, страшно опустошившей Украину и Запорожье”²⁴.

Слід визнати, що наявний уже в ті часи науковий рівень археології того часу був набагато професійніший, ніж присутній у щоденниках Новицького. І справа не в обвинуваченні Якова Павловича в аматорстві, а в тому, що самотужки, та ще й без базової історичної освіти й університетських знань, він просто не міг стати археологом-професіоналом, базуючись лише на „книжних знаннях”. Проте, за описами Новицького, сучасний професійний археолог може завершити його роботу: датувати та атрибуувати кургани, поховання та віднайдені речі. Тож безперечно заслуга Я.П.Новицького перш за все у точному описі розкопок та знайдених речей.

Дуже цікавим є розділ, цілком присвячений урочищу острова Хортиці. Тут Новицький подав як результати своїх власних обстежень, так і численні перекази старожилів і німців-менонітів, а також місцевий архівний матеріал. Цей розділ є найбільш синтетичним та органічним. Оповідну частину книги завершує розділ про скарби, де автор практично повторює зібрані ним перекази за тематичним принципом, зазначаючи місце, час і особу респондента (з вказівкою віку). А книгу загалом завершують списки різновидів риби та птахів, які водилися біля та на Хортиці²⁵.

Як бачимо, синтетизм праці Новицького полягає у всебічному описі Хортиці: історії, географії, природи, корисних копалин, переказів, легенд. Цей глобальний задум давав унікальні можливості для створення справжньої наукової синтетичної праці. Однак цього не сталося, оскільки Новицький знову збився на просту констатацію та виклад сирового матеріалу (більшу частину праці займає щоденник археологічних розкопок, записи спогадів про урочища). Він так і не зміг піднятися не лише над описовістю, але й до написання комплексного дослідницького тексту. І все ж саме ця книга Я.П.Новицького має вважатися його основним науковим внеском у вивчення запорозьких старожитностей та характеризувати вченого як комплексного краєзнавця, котрий прагнув використати максимум інформації з різних сфер знань та наук.

Особливо підкреслимо, що діяльність Я.П.Новицького через посередництво М.М.Ткаченка стала предметом уваги М.С.Грушевського. З його подання запорозького дослідника було обрано членом-кореспондентом ВУАН. 10 листопада 1924 р. М.С. Грушевський запропонував Спільному зібранню ВУАН офіційно привітати Якова Павловича з нагоди 50-ліття його наукової діяльності, що й було прийнято й привітальна адреса надіслана в Запоріжжя²⁶.

Саме в ці роки виникає проект, підказаний старим знайомим Новицького природознавцем Андрієм Косовцевим: „Хорошо бы, если бы все, что Вы написали о Днепре и порогах, и народных преданиях, собрать в одну книгу и издать...”²⁷. Проте реалізувати цей задум Я.П.Новицький так і не встиг.

Практично перед самою смертю Яків Павлович у листі до В.В.Білого писав про одне: „Хотілося б мені закінчити те, що задумане і чого неможливо виконати при умовах теперішнього мого життя. Архівного й етнографічного матеріалу у мене хватило б не на один рік, аби охота та здоров'я”²⁸. Жалкував Новицький і за тим, що цілком самотній у своїх наукових студіях у Запоріжжі. У листі Яворницькому (28 січня 1924 р.) він пише: „Завидую тобі, козаче, що живеш між освіченими людьми, де єсть с ким поділитися словом і розважить душу. А мені ж тут – чужий між чужими”²⁹. Київські вчені зробили спроби залучити Новицького до участі у запланованому у 1925 році Археологічному з'їзді у Києві. 30 квітня 1925 р. йому вислали персональне запрошення. В листі до В.В.Білого Яків Павлович писав: „Це найкраща мені писанка”³⁰. Проте 78-літній учений вже не міг нікуди виїздити, та й сам з'їзд так і не відбувся.

Останні роки життя вченого були матеріально дуже складними. За кілька місяців до смерті член-кореспондента ВУАН звільнили з посади директора архіву, і він змушений був працювати діловодом у школі. Лише смерть принесла „хвилинну пошану”: Новицького ховали урочисто, з музикою і при великому зібранні жителів Запоріжжя на цвинтарі церкви Св. Пилипа (нині кладовище ліквідоване). Над труною було сказано чимало гучних промов про визначного історика та краєзнавця. В.В.Білий, який був очевидцем цієї сумної події, зауважив: „В голосних промовах над його труною славили небіжчика за працю, запевняли, що справа, що він почав, не загине, а проте, за життя – допомоги собі або справі своїй, якщо не пошани за невсипущу працю, то хоч полегкості якої, - Яків Павлович не зазнав”³¹. Пошана на цьому й закінчилася. І лише в наш час вчені повернулися до вивчення археографічної спадщини видатного дослідника „запорожської старовини” – Якова Павловича Новицького.

Джерела та література:

1. Заслужені для української науки і українознавства діячі, що померли в рр.. 1918–1925 // Україна. – 1925. – Кн.6. – С. 183.
2. Інститут мистецтвознавства, фольклору і етнології ім. М.Т.Рильського. Інститут рукопису (ІМФЕ ІР). – Ф. 4. – Спр. 129. – Арк. 6.
3. ІМФЕ ІР. – Ф.4. – Спр. 140. – Арк. 32. – Спр. 139. – Арк. 5–6.
4. Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукопису (НБУВ ІР). – Ф.202. – Спр. 169. – Арк. 1.
5. НБУВ ІР. – Ф.202. – Спр. 50. – Арк. 1.

6. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 99. – Арк. 1
7. Новицький Я. Острів Хортиця на Дніпрі // Одеський вестник. – 1876. – № 55
8. Ульяновський В.І., Абросимова С.В. Листи Я.П.Новицького до Д.І.Яворницького // Український археографічний щорічник. - Вип.1. – К., 1992 – С. 358.
9. Эварницкий Д.И. Остров Хортица на реке Днепре (Из поездки по запорожским урочищам) // Киевская старина. – 1886. – Кн. 1. – С. 41–90.
10. Ульяновський В.І., Абросимова С.В. Листи Я.П.Новицького до Д.І.Яворницького. – С. 362.
11. НБУВ ІР. – Ф. 202. – Спр. 216. – Ф. 1. – Спр. 11573; ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 20.
12. Ульяновський В. Нашадок запорожців: Козацькі старожитності в долі та творчості Я.Новицького // Запоріжжя: До історії козацької культури. – К., 1993. – С. 380–389.
13. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 129. – Арк. 4–5.
14. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 129. – Арк. 7–8 зв.
15. Там само. – Арк. 6–6 зв.
16. Там само. – Арк. 8 зв.
17. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 161. – Спр. 4. – Арк. 1–72 (російськомовний машинопис з правками автора).
18. Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі // Трибуна (Київ). –1990 – № 10–12.
19. НБУВ ІР. – Ф.Х. – Спр. 17865. – Арк. 1–86 (російськомовний авторський рукопис і машинопис). – Спр. 17866. – Арк. 1–59 (рукопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Арк. 1–62 (машинопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Додатки (карта Хортиці та 8 фотографій).
20. Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі: його природа, історія та старовина // Запоріжжя: до історії козацької культури. – К., 1993. – С. 337–379.
21. Новицький Яков. Острів Хортиця на Дніпрі, его природа, история, древности. – Запорижжя, 1997. – 88 с.
22. ДАЗО. – Ф. 161. – Спр. 4. – Арк. 40–41; Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі. – Запоріжжя, 1997. – С. 33
23. ДАЗО. – Ф.161. – Спр. 4. – Арк.. 26-28; Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі. – Запоріжжя, 1997. – С. 23-24.
24. ДАЗО. – Ф.161. – Спр. 4. – Арк.. 39-40; Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі. – Запоріжжя, 1997. С. 32.
25. НБУВ ІР. – Ф.Х. – Спр. 17865. – Арк. 1–86 (російськомовний авторський рукопис і машинопис). – Спр. 17866. – Арк. 1–59 (рукопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Арк. 1–62 (машинопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Додатки (карта Хортиці та 8 фотографій). Опираємося на ці тексти, оскільки в них є численні правки й викреслення редактора, які були виключені з публікації 1997 р.
26. НБУВ ІР. – Ф. І – Спр. 26311. – Арк. 2.
27. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 103. – Арк. 2 зв.
28. Білий В.В. Я.П.Новицький (1847–1925) // Записки історико–філологічного відділу УАН. – Кн..7–8. – К., 1926. – С. 363.
29. Ульяновський В.І., Абросимова С. В. Листи Я.П.Новицького до Д.І.Яворницького. – С. 382.
30. Білий І. Я.П.Новицький. – С. 363.
31. Білий В. Я.П.Новицький. – С. 363.

Євген Стрижак

ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ШКОЛИ УСРР У 20-і - 30-і рр. ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Історіографія проблем кадрового забезпечення середньої та вищої школи УСРР 1920–1930-х років почала формуватися практично синхронно з процесом становлення нової радянської школи у республіці й була тісно пов'язана з формулюванням ідеологами правлячої Комуністичної партії власного ставлення до працівників розумової праці, зокрема, й до їх численного загалу – освітянської й науково-педагогічної інтелігенції.

ПРО АВТОРІВ

Старовойтенко Інна - кандидат історичних наук (м. Київ).

Половець Володимир - доктор історичних наук, професор, зав.кафедри українознавства і політології ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка.

Пиріг Петро - доктор історичних наук, професор (м. Чернігів).

о. Мицик Юрій - доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Ситий Ігор - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Чернецький Євген - історик (м. Біла Церква).

Павленко Сергій - редактор журналу «Сіверянський літопис».

Мекшун Людмила - кандидат економічних наук, доцент, викладач Чернігівського державного інституту економіки та управління (ЧДІЕУ).

Дібров Сергій - кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри архівознавства і спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Стрижак Євген - аспірант Черкаського державного технологічного університету.

Чубіна Тетяна - кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету.

Шевченко Віктор - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Дудко Віктор - кандидат філологічних наук (м. Київ).

Рахно Олександр - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Брик Олексій - письменник (м. Чернігів).

Морозова Анна - кандидат історичних наук, головний спеціаліст Держархіву Чернігівської області.

Хоменко Ілля - кандидат філологічних наук, докторант Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, лауреат премії ім. І.Франка.

Чорний Олександр - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка.

Гончарова Ірина - доцент кафедри філософії та соціології Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

Кушерець Тамара - кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та соціології НДУ.

Довбня Віктор - кандидат філософських наук, проректор з науково-педагогічної роботи Чернігівського обласного інституту післядипломної освіти.

Чорна Лариса - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка.

Демченко Тамара - кандидат історичних наук (м. Чернігів).

Ткач Михась - член Національної спілки письменників, головний редактор журналу «Літературний Чернігів».

Царенок Андрій - аспірант кафедри філософії та культурології Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Ямполець Павло - старший викладач Чернігівської філії Рівненського інституту слов'янознавства КСУ.

Каракай Юрій - кандидат економічних наук, доцент Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права.

Бриль Кирило - головний спеціаліст відділу контролю апарату Чернігівської облдержадміністрації, аспірант кафедри туризму Чернігівського державного інституту економіки та управління.

Товстиженко Олена - кафедра економічних наук (ЧДІЕУ).

Боднарчук В'ячеслав - здобувач наукового ступеня кандидата економічних наук (ЧДІЕУ).

Кохась Олександр - викладач кафедри фінансів та обліку Чернігівського факультету бізнесу при ДВНЗ «Українська академія бізнесу та підприємництва».